

УДК 325.455:655.42(477)

Розвиток вітчизняних культурних індустрій у контексті забезпечення гуманітарної безпеки України

Леонід Чупрій,

кандидат філософських наук, доцент,
докторант відділу політичних стратегій
Національного інституту стратегічних досліджень;

Катерина Настояща,

кандидат соціологічних наук,
доцент Національного авіаційного університету

У статті здійснюється аналіз проблем розвитку культурних індустрій в Україні, розглядається їх вплив на формування національної самосвідомості як важливої складової консолідації українського суспільства та пропонуються шляхи їх вирішення.

Ключові слова: кіноіндустрія, книговидання, гуманітарна політика.

This article analyzes the problems of cultural industries in Ukraine, considers their impact on the national consciousness as an important component of the consolidation of Ukrainian society and offers solutions.

Keywords: filmmaking, publishing, social policy.

Розбудова української держави неможлива без розвитку вітчизняних культурних індустрій. Національне кіновиробництво й книговидання відіграють важливу роль у самоусвідомленні нації, формуванні культури, духовності та водночас є свідченням національно-культурного відродження українського народу.

Мета статті: дослідити сучасний стан розвитку вітчизняних культурних індустрій та намітити шляхи вирішення проблем у цій галузі.

У сфері розвитку культури та культурних індустрій слід згадати дослідників, які займаються даною проблематикою, зокрема В. Бакальчук,

С. Безклубенко, Г. Біланич, Т. Белофастова, О. Гриценко, Л. Зеленська, О. Кохан, Н. Кучина, І. Мащенко, Н. Палагеша, М. Русин, О. Семашко, М. Степико, М. Стріха, Ю. Усенко, Г. Чміль, С. Янішевський та ін.

Вітчизняні культурні індустрії повинні сприяти збереженню людської особистості за руйнації традиційних культурних норм і цінностей під впливом негативних глобалізаційних чинників, консолідації українського суспільства на основі національних, демократичних та духовних цінностей. І все це є основними завданнями національної безпеки держави в гуманітарній сфері.

У Стратегії національної безпеки України чітко зазначається, що стратегічними пріоритетами політики національної безпеки є досягнення національної єдності та консолідації суспільства шляхом подолання як об'єктивних, так і штучних суперечностей соціокультурного, конфесійного, етнічного, мовного, міжрегіонального та регіонального характеру на основі безумовного додержання конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина [1].

В цьому контексті гуманітарна безпека повинна бути спрямована на захист факторів, що забезпечують збереження та розвиток культурної самобутності української нації, серед яких одними з головних є вітчизняна кіноіндустрія та книговидавництво. Ці проблеми чітко підкреслив у своєму виступі на засіданні Громадської гуманітарної ради Президент України Віктор Янукович, де він відзначив основні аспекти гуманітарної політики та вказав, що в першу чергу потрібно прагнути до економічної підтримки культурної індустрії (видавничої справи, кінематографа, засобів масової інформації) та ефективного захисту культурної спадщини – як матеріальної, так і духовної. Президент також підкреслив, що Україна не може стояти осторонь таких світових тенденцій, як глобалізація та інтенсивний розвиток інформаційних технологій. Тому гуманітарна політика держави має бути зорієнтованою як на внутрішній простір, так і на зовнішнє сприйняття. Однак розвиток культурних індустрій не повинен означати заміну естетичних цінностей на комерційні, а національної культури – на масову культуру.

Аналізуючи розвиток вітчизняних культурних індустрій, слід відмітити, що на сучасному етапі вони перебувають у загрозливому стані. Зокрема у сфері вітчизняного кіновиробництва за рахунок державного фінансування у 2009 році було завершено виробництво лише 13 фільмів [2]. Розвиток кінематографічної галузі тривалий час гальмував надмірний податковий тиск, який зумовлював високу собівартість, а тому і низьку конкурентоспроможність вітчизняної кінематографічної продукції. Як наслідок, вітчизняна кінематографічна продукція фактично не представлена на кінопрокатному ринку України. Щоб зрозуміти катастрофічність нинішнього стану вітчизняної кіноіндустрії, достатньо порівняти кінобюджети України і деяких країн Європи станом на 2009 рік. У Франції це 535 млн євро, у Росії – 283 млн доларів, у Німеччині –

140 млн євро, у Польщі – 45 млн євро, в Україні – 5 млн грн. За кількістю фільмів, запущених 2009 року у виробництво, контраст не менш разючий: у Франції – 240 фільмів, Німеччині – 120, Росії – 70, в Україні – 2.

Україна має досить низькі показники щодо забезпечення населення кінотеатрами – 0,5 на 100 тисяч жителів, що у 15 разів менше, ніж у Франції, у 10 разів менше, ніж у інших європейських країнах. Як правило кінотеатри розмішені у великих містах. Станом на 01.01.2007 з 450 районних центрів тільки 171 мав діючі кінотеатри, але й ті не завжди у належному стані. Відомий експерт у цій галузі Г. Чміль зазначає, що для того, щоб галузь була рентабельною (а до 1991 року кінематографічна галузь за рентабельністю посідала друге місце в країні після виробництва алкогольних напоїв), в Україні має бути щонайменше 2000 сучасно оснащених кінотеатрів із новим відеопроєкційним обладнанням, а їх наразі лише 300 [3].

Для подолання зазначених проблем потрібно вдосконалювати чинне законодавство в сфері кіноіндустрії. Треба чітко прописати механізми щодо покращення фінансування кінематографічної галузі, зокрема, через введення податкових пільг для інвесторів, які вкладають кошти в цю галузь. Також, приміром, пропонується стягувати певний – невеликий – збір не тільки з продажу дисків чи прибутку телеканалів, а й з абонентів телекомунікаційних послуг. Не варто цього лякатися, це цивілізований шлях: у Естонії, наприклад, із 1936 року діє Закон про культурний капітал, що регламентує відрахування 10% від акцизного збору з виробників алкогольної продукції на потреби вітчизняної культури. Подібні нормативні акти діють також у Польщі, Англії, Німеччині, Іспанії. В цьому контексті слід активніше використовувати зарубіжний досвід. У європейських країнах та Росії розвинута кіноіндустрія сприяє виробництву фільмів, збільшенню їх присутності в інформаційному просторі, зростанню валових надходжень від кінопоказів. Зокрема, законодавством Росії, Польщі, Франції, Німеччини, Італії, Іспанії та багатьох інших країн передбачено наступні форми протекціонізму: бюджетна дотація виробництва фільмів та збереження спадщини, субсидування кіновиробничих компаній з метою стимулювання розвитку національного кіно (Іспанія), дотація, державна фінансова підтримка та податкові пільги при створенні національного фільму (Росія, Франція, Німеччина), спеціальний додатковий податок з прибутків, отриманих від продажу квитків, обов'язкові збори та оподаткування діяльності телевізійних каналів, які складають прибутки телевізійних підприємств на підтримку кіновиробництва (Франція) [1].

Слід позитивно відзначити, що на вищому державному рівні було здійснено ряд кроків з вирішення проблем у даній галузі, зокрема 16.03.2010 Президент України підписав Закон України «Про внесення змін до закону України «Про кінематографію» та інших законів України щодо підтримки виробництва національних фільмів», що запроваджує політику пільгового оподаткування вітчизняної кіноіндустрії. Збільшено

й обсяги бюджетного фінансування на потреби кіновиробництва на 2011 рік (21 млн грн).

Шляхи вирішення проблем вітчизняного кіновиробництва пропонують і активні учасники ринку. Зокрема відомий кінопродюсер, засновник та генеральний директор компанії SOTA Cinema Group Олег Кохан зазначає, що сьогодні важливо створити консолідований майданчик для спілкування та конструктивного діалогу представників кіноспільноти та великого бізнесу [4]. На його думку, найперша проблема в цій галузі – відсутність протекціонізму. Другою проблемою є те, що телеканали відмовляються ставити в ефір фільми, які є «неформатом», надаючи перевагу реаліті-шоу та іншим рейтинговим програмам. «Неформатне» кіно, навіть якщо воно якісне, ставиться лише в нічний ефір, а тому воно є практично недоступним для широкого загалу. Він зазначив, що потрібна комплексна програма реформування, яка враховувала б створення, прокат, фінансування, просування і популяризацію українського кінематографу. О. Кохан також відзначив, що вирішення проблеми фінансування – лише невеличкий крок до успіху. Навіть попри відсутність гуманітарної кінематографічної лобістської програми, в Україні є багато талановитих режисерів, які змогли себе проявити. Польща знімає 80 фільмів на рік, Україна повинна знімати хоча б 40-50. Проте силами лише талановитих акторів, режисерів не можна вийти з замкненого кола. Кіно – це не тільки культура, а ще й бюджетотворююча галузь. Необхідно визначити, чим наш кінематограф може бути цікавим світові. Україна – останній найпотужніший кіноринок Європи, що тільки формується. Будівництво кіностудій дасть тисячі робочих місць.

О. Кохан відмітив шляхи поліпшення ситуації: 1) прийняття Закону України «Про кінематографію», який дає можливість розмовляти з великим бізнесом та 2) збільшення бюджету на кінематограф. Слід відзначити, що державні витрати на кіноіндустрію у нашій країні незначні (на 2011 рік – 21 млн грн). Для порівняння – в РФ тільки позабюджетних коштів на кінематографію залучається близько 500 млн доларів. У Франції щорічні дотації на кіноіндустрію становлять 585 млн євро. Економічно доведено: на кожен долар інвестицій у кінематографію держава отримує 3,5-5 доларів прибутку (залежно від моделі економіки та держави). Кінотеатри, DVD-заводи, кіностудії, сервіс – все це і є бюджетотворююча галузь.

З метою вирішення проблем у цій галузі генеральний директор компанії SOTA Cinema Group О. Кохан пропонує створити концепцію розвитку кінематографічної галузі. Ця концепція буде реалізована в п'яти програмах: 1) освітня програма (створення вищих режисерських курсів); 2) залучення великого бізнесу (насамперед соціально відповідального) до підтримки дебютних робіт; 3) інфраструктурні проекти (національна програма, яка б стимулювала створення національної мережі кінотеатрів, де будуть транслюватися відзняті фільми); 4) створення «Кіноарсеналу» (національної сінематеки на базі «Мистецького арсеналу», яка буде

притягувати й інші індустрії); 5) медіа-підтримка, яка буде популяризувати українське кіно.

Значні проблеми має також і книговидавнича галузь, серед яких у першу чергу потрібно назвати: недостатній рівень державної підтримки даної галузі, недосконалість законодавчої бази, низька конкурентоздатність, низький рівень попиту українців на книжкову продукцію, зумовлений зростанням цін на неї, зменшенням реальних доходів населення (за даними Держкомстату питома вага витрат домогосподарств на задоволення культурних потреб (у т.ч. на придбання книг) та відпочинок за останні роки становить 2,4%) і відсутністю інтересу до книжкової продукції.

Дані соціологічного дослідження, проведеного компанією GFK Ukraine (за ініціативою Міжнародного фонду «Відродження» та The Fund for Central and European Book Projekt (Amsterdam) і за підтримки програми МАТРА відповідно до проекту «Дослідження книжкового ринку», що проводився у 2007-2008 роках, засвідчують, що українці втрачають інтерес до книжкової продукції, зокрема 58% із них протягом останніх трьох місяців не придбали жодної книги, водночас бодай одну купили тільки 42% респондентів. 37% за декаду придбали одну книгу, 16% – дві, 14% – три, по 10% громадян – чотири та п'ять, 9% – шість-десять, а лише 4% – більш ніж десять томиків. Головними аргументами низького попиту на книги є брак грошей (19%) і висока вартість необхідних видань (11%). Однак найважливішою причиною малого попиту на книжковий товар серед опитаних є відсутність потреби в ньому взагалі (50%). До негативних тенденцій слід віднести також той факт, що за результатами дослідження, книги українською мовою й надалі програють за популярністю російськомовним виданням. Лише 38% книжок, що їх купили українці протягом трьох місяців, були написані українською мовою, 60% – російською, а 2% – іншими мовами.

Слід констатувати також постійне зменшення тиражів книг, що видаються. За статистичними даними Книжкової палати України, у 2010 році в країні було видано загалом 22 557 назв книг загальним тиражем 45 млн 58 тис. 300 примірників. Це, відповідно, майже на відсоток більше за назвами та на 7,1 % менше за тиражами, ніж у попередньому, 2009 році. За кількістю виданих книг чітко помітна негативна тенденція. В 2009 році в Україні видано 22 491 назв книжок і брошур загальним тиражем 48 514,4 тис. примірників, що становить у порівнянні з аналогічним періодом 2008 року за назвами 93,6 %, за тиражами – 83,4 %, у тому числі українською мовою видано 14 797 назв або 65,8 % від загальної кількості назв книг, тиражем 27 527 тис. примірників, або 56,7 % від загального тиражу [5].

Якщо у 2008 році було видано 1,25 книги на одного українця, у 2009 році 1,05, то у 2010 році близько 1 книги на мешканця України. Для порівняння – в Росії на 1 мешканця припадає 4-5 примірників книг, у Білорусі 6-7, в країнах Євросоюзу він коливається в межах 5-8 примірників.

Держава в складних економічних умовах не належним чином підтримує книговидавців, іноді навіть не розраховується за виконані держзамовлення, зокрема у 2009 році майже на 45 млн гривень, не розраховувшись із ними за виконане державне замовлення з підготовки та видання книг у рамках програми «Українська книга» та програми видання підручників для загальноосвітньої школи.

Серед суттєвих проблем, які стримують розвиток книговидавничої галузі, слід також виділити такі:

- відсутність цілісного управління книговидавничою галуззю та чіткої стратегії розвитку книговидавництва з визначенням цілей і мети цієї розбудови, що унеможливує проведення єдиної державної політики у цій сфері;

- відсутність постійного якісного моніторингу тематичного, економічного і фінансового стану книжкового ринку України з метою визначення тенденцій його розвитку, забезпечення контролю за динамікою змін, що відбуваються, і впливу на цей процес з боку держави;

- недостатній рівень розвитку системи книгорозповсюдження в Україні. Нині спостерігається повільне зростання кількості книгарень, що мають забезпечити широкий доступ населення до книжкових видань. Але цього недостатньо. В Україні одна книгарня припадає на 96 тисяч населення, в той час як у Франції – на 20 тисяч у Росії – на 75 тисяч населення;

- високий рівень зношеності та застарілості технічного і технологічного обладнання більшості поліграфічних підприємств, що призводить до зменшення якості продукції та падіння обсягів виробництва;

- значне переважання на вітчизняному книжковому ринку імпортованих іншомовних, зокрема російськомовних видань, які витісняють україномовну продукцію. За оцінкою ряду російських експертів місткість нинішнього українського ринку оцінюється в 400-420 млн доларів, а російських книжок в Україні продається десь на 300-320 млн доларів. Для порівняння: споживчі витрати на книжки у Великій Британії, за підрахунками Управління національної статистики, дорівнюють майже 4,5 млрд євро на рік. Звичайно забороняти іншомовну літературу не варто, для зменшення засилля іншомовної літератури потрібно підвищувати конкурентоспроможність вітчизняних книжкових видань;

- недостатнє фінансове забезпечення галузі. Підприємства галузі не спроможні власним коштом комплексно вирішити питання переоснащення (вартість друкарської машини для районних друкарень в межах 120-150 тис. дол., а для газетно-журнальних видавництв вартість ролевої машини сягає 2 млн дол.). Лише для заміни зношеного поліграфічного устаткування державних видавничо-поліграфічних підприємств необхідно близько 100 млн доларів;

- відсутність кваліфікованих фахівців книгорозповсюдження та відповідного програмного забезпечення для ведення обліку друківаної

продукції, слабе інформаційно-рекламне забезпечення функціонування книжкового ринку;

- недостатнє забезпечення підприємств книговидавничої галузі відповідними приміщеннями, спостерігаються непоодинокі випадки виселення редакцій друкованих засобів масової інформації, закладів культури, у тому числі бібліотек, видавництв, книгарень, підприємств книгорозповсюдження із займаних ними на законних підставах приміщень державної та комунальної власності;

- звуженість асортименту українських книг, відсутність якісного змістовного наповнення вітчизняних книг

- недостатній рівень розвитку наукового книговидання;

- низький рівень забезпечення фондів вітчизняних бібліотек україномовною літературою. В першу чергу потрібно забезпечувати публічні та шкільні бібліотеки через програм типу «Шкільна бібліотека», «Класики української та зарубіжної літератури». Для порівняння – в США діє близько 8946 публічних бібліотек, які закупають щороку книги на суму 1,8 – 2 млрд доларів, що становить 15 % виданих у США книг. Майже на 2,7 млрд доларів закупають книг університетські бібліотеки Америки; бібліотеки Великої Британії витрачають на комплектування також значні суми, зокрема бібліотеки вищів – у середньому 35 млн фунтів стерлінгів (фунт. с.); бібліотеки інших навчальних закладів – 156 млн фунт. с.; публічні бібліотеки – 115 млн фунт. с.

- нерозвиненість електронного книговидання.

Аналізуючи останній пункт, слід зазначити, що розвиток електронного книговидання – це одна з провідних світових тенденцій. Значна кількість провідних бібліотек світу реалізують проекти зі створення електронних копій своїх фондів.

Вперше формування цілісного зібрання друкованих книг у електронній формі було розпочато 1971 року в Іллінойському університеті (США) М. Хартом (проект «Гутенберг»). У США з 90-х років ХХ ст. існують такі проекти, як DLI (Digital Libraries Initiative – Ініціатива цифрових бібліотек) – за підтримки Національного наукового фонду, Агенції перспективних досліджень у галузі оборони та Національної агенції з аеронавтики і космічного простору – та проект «Пам'ять Америки», який було започатковано за ініціативи Бібліотеки Конгресу та 15 університетських книгозбірень Національної федерації цифрових бібліотек. «Пам'ять Америки» включає 44 історичні колекції загальним обсягом понад 1 млн документів, однак має виключно меморіальний характер [6, 4].

В інших зарубіжних країнах також активно проводиться робота з поцифрування фондів, особливих успіхів досягли європейські країни. В листопаді минулого року відбулося офіційне відкриття Європейської цифрової бібліотеки – Europeana (<http://www.europeana.eu/portal/>). Europeana надаватиме вільний та швидкий доступ до європейської культурної спадщини та шедеврів у єдиній багатомовній віртуальній

бібліотеці. Понад 1000 культурних установ зі 27 країн Європи надали матеріали для того, щоб зробити доступними в режимі он-лайн понад 2 млн книг, карт, записів, фотографій, архівних документів, малюнків та кінофільмів. Одне з завдань політики Комісара ЄС з питань інформаційного суспільства та ЗМІ Вівіан Редінг – досягнути 10 млн поцифрованих об'єктів на Euroreana до 2010 року. На подальшу роботу над віртуальною бібліотекою Єврокомісія має надати понад 200 мільйонів євро.

Україна тільки починає робити певні кроки в цьому напрямі. Зокрема, наша держава приєдналася до Хартії ЮНЕСКО про збереження цифрової спадщини, прийнято Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки». Уряд своєю постановою №1579 від 23 грудня 2009 року затвердив концепцію Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека – XXI», на яку планується виділити 140 млн грн.

В умовах розвитку інформаційного суспільства в Україні повинна формуватися державна політика, спрямована на розвиток вітчизняного книговидавництва з метою задоволення культурно-освітніх потреб суспільства; забезпечення захисту національного інформаційного простору; забезпечення конкурентоспроможності української книги на внутрішньому, а в майбутньому – і зовнішньому ринках шляхом використання суб'єктами видавничої справи нових технологій книговидавництва та поліпшення якості української книжкової продукції.

Підсумовуючи, слід зазначити, що для вирішення проблем розвитку культурних індустрій на загальнодержавному рівні потрібно здійснити низку заходів:

- розробити Стратегію розвитку вітчизняних культурних індустрій;
- забезпечити проведення єдиної державної політики щодо вирішення питань, пов'язаних з організацією діяльності кіноіндустрії та видавничого сектора;
  - внести зміни до чинного законодавства, зокрема прийняти Закон «Про національний культурний продукт»;
  - створити механізми звільнення від оподаткування коштів, інвестованих з інших сфер діяльності у розвиток культурних індустрій. Вирішення проблеми з оподаткування меценатських і спонсорських коштів, спрямованих на розвиток даної галузі;
- розробити Національним банком України механізми пільгового кредитування державними і комерційними банками підприємств кіноіндустрії та видавничої галузі;
- забезпечити створення широкої загальнонаціональної мережі кінотеатрів та книгорозповсюдження, зорієнтованої на реалізацію вітчизняної продукції.

- розширювати міжнародне співробітництва у сфері кіноіндустрії, книговидання та книгорозповсюдження, здійснювати популяризацію українського культурного продукту за кордоном;

Крім того у галузі кіноіндустрії забезпечити:

- створення умов доступу жителів, особливо районних центрів, невеликих міст, сіл та селищ, до творів національного та світового кіномистецтва, зокрема доведення забезпеченості населення закладами кіновідеопоказу:

- міське населення – до 2 кінозалів у розрахунку на 100 тис. жителів,
- сільське населення – до 4 кіно(відео)установок у розрахунку на 10 тис. жителів;

- продовження реформування матеріально-технічної бази кінематографії, зокрема:

- створення в Національному центрі Олександра Довженка сучасної технічної бази з субтитрування, обробки і тиражування фільмів, переведення їх на цифрові носії і навпаки, студії з озвучення і дублювання фільмів у системі Долбі,

- створення на Національній кіностудії художніх фільмів імені О.Довженка підприємств з надання послуг знімальним групам,

- створення на базі кінотеатрів у районних центрах і невеликих містах (з населенням від 10 до 50 тис. жителів) мережі кінотеатрів для показу кінофільмів на цифрових носіях шляхом реконструкції кінотеатрів та впровадження мультимедійної технології,

у галузі книговидання:

- створити єдину національну довідково-інформаційну систему книжкового простору України, забезпечити її бюджетне фінансування,

- установити обов'язкові фіксовані відрахування із центрального та місцевих бюджетів на закупівлю україномовної літератури для національних, публічних, наукових і дитячих бібліотек, а також для стабільного відновлення фондів сільських та шкільних бібліотек,

- розробити та затвердити державну програму модернізації видавничо-поліграфічного комплексу України з метою збільшення конкурентоспроможності книговидавничої галузі,

- створити загальнодержавний фонд підтримки видання української літератури мовами народів світу, розробка механізмів і процедури залучення до його фінансового наповнення спонсорів та меценатів, включаючи представників української діаспори,

- розробити програму популяризації вітчизняної книги, зокрема через встановлення соціальних тарифів на рекламу книжок вітчизняного виробництва, встановлення нормативів на обов'язкове надання електронними та друкованими ЗМІ часу і площ для реклами вітчизняної книги.

Література:

1. Указ Президента України «Про стратегію національної безпеки України» // Стратегічна панорама. – 2007. – № 1, <http://zakon.rada.gov.ua>
2. Підсумки роботи Державної служби кінематографії України у 2009 році. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dergkino.gov.ua/?fname=1265401027&level=1&templ=t1>.
3. **Гарагуля С.** Пікнік на узбіччі: чергова дискусія щодо порятунку національного кіна завершилася нічим // День. – 2009. – 23 вересня.
4. Гуманітарна політика: пріоритетні проекти розвитку. Круглий стіл. НІСД. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/461/>
5. **Афонін О.** Українські книжкові реалії 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uabooks.info/ua/book_market/analytics/?pid=3779&print=1.
6. **Павлуша І. А.** Створення та розвиток електронних бібліотек в Україні: бібліотекознавчий аспект (кінець ХХ — початок ХХІ ст.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / НАН України, Нац. б-ка України імені В.І.Вернадського. – К.: НБУВ, 2002. – 20 с.